

Fuster i l'espanyolisme

Preguntes –i alguna resposta– sobre el nacionalisme espanyol (1979-2012)

VISTA PRÈVIA

Joan Fuster va centrar la seva obra a intentar definir qui som, i ho va fer analitzant el nostre pasat, la nostra cultura i la nostra llengua. Mirar-se a un mateix per conèixer què és allò que ens identifica, allò que compartim i que ens fa formar part d'un col·lectiu. Poques vegades té la necessitat de definir-se en contraposició als altres, cercant allò que ens diferencia. No busca la confrontació per reafirmar qui som, però tampoc la defuig. I més quan és conscient que una de les qüestions que ens diferencia a uns i altres és la voluntat de ser i deixar ser.

El 1979, en el pròleg al llibre de Xavier Arbós i Antoni Puigsec *Franco i l'espanyolisme*¹ Joan Fuster (1922-1992) hi reclamava la necessitat d'un programa de recerca seriós sobre el nacionalisme espanyol i hi apuntava algunes hipòtesis de partida, amanides amb bona cosa d'ironia i algun sarcasme. És un text curt en forma de notes disperses més que no pas de proposta estructurada, però resulta especialment interessant llegit 30 anys més tard: feia explícita la necessitat d'investigar seriosament una ideologia, la del nacionalisme espanyol, que de tant omnipresent com és, sovint ha passat inadvertida.

En aquest article mirarem d'avaluar on som avui respecte del programa de recerca que reclamava i esbossava Fuster el 1979. Què en sabem, 30 anys més tard, del nacionalisme espanyol? En quina direcció ha avançat la recerca sobre la qüestió? Quin recorregut han tingut les hipòtesis suggerides per Fuster?

Un nacionalisme invisible?

Fuster cridava l'atenció sobre un fenomen que en els anys posteriors encara s'accentuaria més: la invisibilitat del nacionalisme espanyol, tant en el debat públic com en la recerca historiogràfica. Mentre el nacionalisme català ha fet córrer rius de tinta i ha sigut objecte de curoses disseccions i apassionats debats, el nacionalisme espanyol ha tendit a passar inadvertit. Fins i tot en l'anàlisi

Jordi Muñoz
Professor de Ciència Política a la UAB
jordi.munoz@uab.cat

¹ ARBÓS I PUIGSEC, *Franco i l'espanyolisme*.

» Fuster considera l'espanyolisme com a punt de trobada de la dreta i l'esquerra espanyoles: «Manolo Escobar podria ser tant vàlid per a la UCD com per al PSOE o el PCE»

del règim franquista aquesta qüestió solia quedar en un segon pla: en els debats sobre la naturalesa del règim i els seus components ideològics hom havia tendit a negligir que el franquisme fou, bàsicament, un règim nacionalista. La historiografia marxista, lògicament, estava molt més preocupada per les bases estructurals del règim que pel seu «embolcall» ideològic. Però en moltes altres anàlisis del règim, l'element nacionalista bé hi era absent, bé formava part d'una llista amorfa en què s'hi mesclaven, sense un ordre jeràrquic clar, molts altres ingredients ideològics.

El llibre d'Arbós i Puigsec que Fuster prologa seria un primer toc d'atenció a la centralitat de la qüestió i, posteriorment, treballs com els d'Ismael Saz² han contribuït a centrar el focus analític també sobre el nacionalisme del règim i les seves dues versions: la de l'ultranacionalisme falangista, de matriu feixista, i la del nacionalcatolicisme més tradicionalista, que identificava la nació espanyola amb la religió catòlica, que hi donava cohesió i sentit. Si en el debat sobre el franquisme la qüestió del nacionalisme havia quedat en un segon pla, les altres versions i manifestacions de l'espanyolisme, com la de l'esquerra espanyola, encara han sigut més invisibles.

La mola «dreto-esquerrana» de l'espanyolisme

Una de les tesis centrals que suggereix Fuster al text és la del nacionalisme espanyol com a ideologia «dreto-esquerrana». Fuster representa l'espanyolisme com a punt de trobada de la dreta i l'esquerra espanyoles: «Manolo Escobar podria ser tant vàlid per a la UCD com per al PSOE o el PCE». Si bé el nacionalisme de la dreta el podem donar per descomptat, el de l'esquerra espanyola resulta, per Fuster, digne d'estudi. Per què l'esquerra espanyola ha sigut sovint «rabiosament espanyolista», incapaç de defugir els llocs comuns nacionalistes i de tenir una actitud crítica amb el propi espanyolisme?

L'anàlisi del nacionalisme de l'esquerra espanyola possiblement s'ha desenvolupat menys que el de la dreta. En la historiografia que l'ha analitzat hi predomina la idea que, d'alguna manera, l'esquerra espanyola del tardofranquisme i la transició va assumir alguns dels postulats dels nacionalismes català i basc pel que fa al caràcter plurinacional de l'estat, la necessitat de descentralització i, fins i tot, el dret a l'autodeterminació dels «pobles d'Espanya».³ Qualsevol anàlisi una

mica crítica, tanmateix, ens ha de portar a una conclusió ben diferent: si mai hi va haver una certa identificació o comprensió dels nacionalismes alternatius per part de l'esquerra espanyola, aquesta fou més aviat fugissera i molt més feble del que alguns volen donar a entendre.

L'esquerra espanyola contemporània ha articulat un discurs espanyolista que justifica la preservació de la unitat nacional sobre la base, no del nacionalisme tradicionalista, sinó de la solidaritat entre territoris i una necessitat d'igualtat radical de drets i deures entre tots els ciutadans espanyols, de matriu evidentment jacobina. La idea d'una Espanya moderna i integrada a Europa, així com el mite nacional de la transició com a moment de reconciliació, són dos pilars sobre els quals descansa l'espanyolisme de l'esquerra contemporània.

Ara bé, fóra un error caracteritzar el nacionalisme de l'esquerra espanyola com un nacionalisme estrictament «polític» o «cívic»: els elements culturals, lingüístics i historicistes hi juguen un paper molt important. Les grans commemoracions del 5è Centenari del Descobriments d'Amèrica, impulsades pel govern del PSOE, l'aposta per la

2 SAZ, *España contra España. Los nacionalismos franquistas*.

3 NUÑEZ- SEIXAS, «What is Spanish nationalism today? From legitimacy crisis to unfulfilled re-

novation (1975-2000)»; i BALFOUR i QUIROGA, *España reinventada. Nación e identidad desde la transición*.

L'esquerra espanyola justifica la unitat nacional sobre la base de la solidaritat entre territoris i la igualtat radical de drets i deures entre tots els ciutadans espanyols

«hispanitat» o per la projecció universal del castellà amb la creació de l'Institut Cervantes, són només algunes mostres d'aquests components històrics i lingüístics de l'espanyolisme de l'esquerra.⁴

Pel fet d'obviar aquests components, s'ha tendit a exagerar les diferències entre la concepció d'Espanya que professen la dreta i l'esquerra espanyoles, obviant-ne bona part dels elements comuns. I, en canvi, la «mola dreto-esquerranoide» de l'espanyolisme de què parlava Fuster no ha fet més que reforçar-se des de 1979. La conformació d'un bloc «constitucionalista», que té el seu màxim exponent en el govern del PSE-EE amb el suport del PP al País Basc, no deixa de ser un eufemisme per referir-se al que, amb més precisió, hauríem d'anomenar el nacionalisme «constitucional» espanyol.

Li diem nacionalisme «constitucional» no per paral·lelisme amb el «patriotisme constitucional» alemany —com en algun moment va pretendre aparentar el PP aznarià en els anys del seu viatge cap al centre— sinó per l'adopció de la Constitució espanyola de 1978 com una mena de tòtem o nou mite nacional espanyol. La sacralització de la Constitució, duta sovint fins al pa-

roxisme, és l'eix sobre el qual bascula bona part del nacionalisme espanyol contemporani. Una Constitució que, lluny de l'ideal habermasià, condensa una idea de nació essencialista, entesa com una realitat objectiva precedent al propi text constitucional, carregada de continguts culturals i profundament deutora del pensament de José Ortega y Gasset (1883-1955), tal com ha analitzat amb detall Xacobe Bastida.⁵ El nacionalisme constitucional espanyol, tanmateix, incorpora un cert reconeixement de la pluralitat interna d'Espanya que —es pensava llavors— s'ha de gestionar per garantir la cohesió de l'Estat sense afectar mai la unitat fonamental i indivisible de la nació espanyola.

Sarsueles, cançonetes patriotardes... i alguna cosa més

Però més enllà de la necessitat de dissecionar la «ideologia» d'Espanya i els seus components més o menys esquerranosos, Fuster planteja al llibre una altra qüestió possiblement més transcendent i per a la qual, a dia d'avui, encara en tenim una resposta menys satisfactòria: «com els 'espanyols' hem

4 MORENO, *El Nacionalismo Lingüístico. Una ideología destructiva*; i PÉREZ, «El debate nacional en España: ataduras y ataderos del romanticismo medievalizante».

5 BASTIDA, *La nación española y el nacionalismo constitucional*; i BASTIDA, «La senda constitucional: la nación española y la Constitución».

» La sacralització de la Constitució, duta sovint fins al paroxisme, és l'eix sobre el qual bascula bona part del nacionalisme espanyol contemporani

arribat a convertir-nos en 'espanyols'? I com i per què s'ha produït un 'dubte' sobre el particular?» En altres paraules: com s'ha propagat i com ha transcendit el sentiment d'espanyolitat? Hi ha, al respecte, dos grans temes de recerca: d'una banda, el debat sobre el moment, l'abast i intensitat de la «nacionalització de les masses» al segle XIX;⁶ i de l'altra, la qüestió dels mecanismes de reproducció de la identitat nacional espanyola.

Respecte a la segona qüestió, Fuster fa referència, amb caràcter més o menys anecdòtic, a les «sarsueles i cançonetes patriotardes» repetides fins a la societat a les ràdios. Apuntava el que podem anomenar el nacionalisme de la quotidianitat, que es reproduïx de manera aparentment innòcua en la cultura popular. Amb la consolidació de la democràcia aquest espanyolisme quotidià passaria encara més inadvertit. Quinze anys més tard, Michael Billig, en un assaig sobre el nacionalisme als EUA i la Gran Bretanya hi posaria un nom que ha fet fortuna: el nacionalisme «banal». En contextos democràtics, el nacionalisme oficial es reproduïx de manera molt

més subtil i per això sovint passa inadvertit, però és omnipresent. Els mapes del temps, els símbols que pengen de les façanes dels edificis oficials, l'enfocament de la informació que donen els mitjans de comunicació o, fins i tot, el revers de les monedes recorden als ciutadans la seva pertinença a una «nació» determinada. La inèdita ostentació simbòlica de l'espanyolitat que va acompanyar la victòria de la selecció espanyola de futbol a la Copa del Món de 2010 fou, malgrat tot, la culminació d'un procés de normalització de la identitat espanyola: no eren, ja, banderes brandades amb agressivitat i amb una intencionalitat política explícita sinó símbols d'un espanyolisme, ara sí, «banal».⁷

Tanmateix, fóra un error identificar plenament el nacionalisme espanyol amb aquesta mena de nacionalisme «banal», gairebé innocu, que es reproduïx de manera subtil sense necessitat d'afirmar-se explícitament. La presència i persistència de sòlides identitats alternatives que posen en qüestió, cada vegada amb més força, la congruència entre l'Estat i la nació espanyola plantegen reptes importants al nacionalisme espanyol que n'impe-

deixen la conversió en un nacionalisme d'estat estrictament «banal». Avui, el nacionalisme espanyol encara és una ideologia d'acció, dona sentit a moviments polítics d'abast i és l'eix sobre el qual s'articula bona part del discurs públic de força partits i mitjans de comunicació espanyols. El fenomen d'UPyD, una formació nascuda explícitament al voltant de la inflamació espanyolista, n'és el paradigma. És difícil de concebre un nacionalisme «banal» que inspire moviments polítics com aquest, pactes com el del govern basc o portades com les que perpetra periòdicament certa premsa madrilenya, d'alta càrrega simbòlica i força agressivitat.

L'espanyolisme català: qüestió de classe i un masoquisme «encantadorament idiota»

Així, de la mateixa manera com Fuster semblava més interessat per l'espanyolisme de l'esquerra que no pas el de la dreta, també apunta a la qüestió de l'espanyolisme català. Què lliga alguns sectors socials i polítics catalans a l'espanyolisme? En el cas de la burgesia, l'anàlisi que esbossa Fuster és diàfana: «en un esquema que no abandoni la venerable noció de la lluita de classes, la burgesia catalana està condemnada a ser tremendament 'espanyolista'»

6 Veure, entre d'altres a ÀLVAREZ JUNCO, *Mater Dolorosa: la idea de España en el siglo XIX*; DE RIQUER, «L'espanyolisme durant el segle XIX»; i ARCHILÉS i MARTÍ, «La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola».

7 Sobre la reproducció quotidiana de la identitat espanyola veure SAZ i ARCHILÉS (eds.), *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*.

La persistència d'identitats alternatives que qüestionen la congruència entre l'Estat i la nació espanyola impedeixen la conversió de l'espanyolisme en un nacionalisme d'estat estrictament «banal»

Menys clara és la resposta per al cas dels moviments populars, que no tenen l'excusa de classe: per què haurien de ser espanyolistes? Per què, per exemple, determinada esquerra catalana insistia, fins a la sacietat, en el caràcter «burgès» del catalanisme mentre renunciava a l'anàlisi, paral·lel, del nacionalisme espanyol com una «ideologia de classe»? Quina mena de complex, més enllà «d'un cert masoquisme encantadorament idiota» explica que fins i tot intel·lectuals fins i brillants tinguessin una perspectiva tan esbiaixada sobre la qüestió? La resposta és menys evident, tot i que l'evolució posterior d'aquest espanyolisme pretesament esquerranós, progressivament restringit al voltant de cercles elitistes i pedants, en què hi predominen funcionaris espanyols de carrera instal·lats a Catalunya i els seus descendents, en dóna algunes pistes. Potser, al capdavant per a alguns, també era una qüestió de classe. En tot cas, la genealogia i evolució dels espanyolismes catalans és una qüestió pendent d'una anàlisi més profunda. ◀

MÉS INFORMACIÓ

ÁLVAREZ JUNCO, José. *Mater Dolorosa: la idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus, 2001.

ARBÓS, Xavier i PUIGSEC, Antoni. *Franco i l'espanyolisme*. Barcelona: Curial, 1980.

ARCHILÉS, Ferran i MARTÍ, Manuel. «La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola». *Afers*, 2004, vol. 19, núm. 48, p. 265-326.

BASTIDA, Xacobe. *La nación española y el nacionalismo constitucional*. Madrid: Ariel, 1998.

BASTIDA, Xacobe. «La senda constitucional: la nación española y la Constitución». A TAIBO, Carlos (ed.). *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*. Madrid: Los libros de la Catarata, 2007, p. 113-158.

BALFOUR, Sebastian i QUIROGA, Alejandro. *España reinventada. Nación e identidad desde la transición*. Barcelona: Península, 2007.

DE RIQUER, Borja. «L'espanyolisme durant el segle XIX». A *Il·les Jornades de debat. Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya*. Reus: Centre de Lectura de Reus, 1993. p. 245-261.

MORENO, Juan Carlos. *El Nacionalismo Lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Península, 2008.

MURO, Diego i QUIROGA, Alejandro. «Building the Spanish Nation: The Centre-Periphery Dialectic». *A Studies in Ethnicity and Nationalism*, 2004, vol. 4, núm. 2, p. 18-37.

MURO, Diego i QUIROGA, Alejandro. «Spanish nationalism: Ethnic or civic?». *A Ethnicities*, 2005, núm. 5, p. 9-29.

NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel. «What is Spanish nationalism today? From legitimacy crisis to unfulfilled renovation (1975-2000)». *A Ethnic and Racial Studies*, 2001, vol. 24, núm. 5, p. 719-752.

NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel. «Conservadores y patriotas: el nacionalismo de la derecha española ante el siglo XXII». A TAIBO, Carlos (ed.). *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*. Madrid: Los libros de la Catarata, 2007 p. 159-192.

PÉREZ, Juan Sisinio. «El debate nacional en España: ataduras y ataderos del romanticismo medievalizante». *Ayer*, 1999, núm. 36, p. 159-176.

SAZ, Ismael. *España contra España. Los nacionalismos franquistas*. Madrid: Marcial Pons, 2003.

SAZ, Ismael i ARCHILÉS, Ferran (eds.). *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2012.

A man in a dark suit and tie stands on a stone wall, looking towards the camera. In the background, a town is visible on a hillside under a clear sky. The entire image is overlaid with a semi-transparent purple filter.

DOTADA AMB
6.000 €

**BECA
D'ESTUDI
PRESIDENT
IRLA
2012**

www.irla.cat/becairla2012

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA